

Trianon és holokauszt – a múlt jövője

PUBLICISZTIKA - LVI. évfolyam, 34. szám, 2012. augusztus 24.

„De nem, a fogalmak nem pusztulnak el, még a téves fogalmak sem hajlandók elpusztulni. Kitartóan megmaradnak, sőt betokosodva vegetálnak,

akár a spórák az évszázados porban. A hamis fogalmakat ki kell szorítani, és csak akkor lehet őket kiszorítani, ha az igazságot,

legalább az elérhető igazságot állítjuk a hamis fogalmak helyére.” (Bretter György: A szövegek előtt, 1974)

Egy dolog a nemzettudat kikezdhetetlen adottságának tekinteni az elmúlt években uralkodóvá vált Trianon-szindrómát, s egy másik felmérni annak következményeit. Gyáni Gábor evidenciaként kezeli az elsőt, s feladat(a)ként a másodikat (*Trianon versus holokauszt*, *ÉS*, 2012/32., aug. 10.). A történész úgy látja, hogy a mitikus Trianon-sérelem minden más traumatikus emléket kiszorít, így csekély az esély arra, hogy a holokauszt során elpusztított „zsidó (és roma) népesség is bekerülhessen a nemzet mint áldozati közösség fogalmkörébe”. Gyáni diagnózisa helytálló, de úgy véli, nincs mit tennünk a „tettes-trauma”, tehát a történelmi felelősség megértése nélkül. „Ez azonban még várat magára” – fejezi be tanulmányát. S itt tér el a múlt jövőjéről alkotott képünk.

*

Én úgy látom, hogy a társadalom és a történelemtudomány nem pusztán arra való, hogy leírásokat adjon, ellenben konkrét szerepe van a kortárs nemzettudat alakításában, különösen egy olyan időszakban, amikor a múlt használatának lehetősége mindenki előtt nyitva áll. (Ennyiben Romsics tudományszociológiai önképe is naivnak tűnik számomra.) Tény azonban az is, hogy Gyáni pesszimizmusa nem újkeletű. A 2011 augusztusában, a *Holmiban* közzétett, *Az asszimilációkritika Bibó István gondolkodásában* című, kényelmetlenül igaz tanulmányában rezignáltan állapította meg, hogy Bibó háború utáni korszakában továbbra is jelen volt az általa kilátástalannak látott zsidó–magyar összeolvadás Németh Lászlótól, Erdei Ferenctől megörökölt tétele. Idézett írása ennek nyomán halad. Gyáni a magyar mentalitástörténet, nemzettudat alapvető sajátosságának látja a zsidók és a magyarok közti különbségtételt, írásában ennek megfelelően fogalmaz. Fontos és igaz mondataiban elkerüli az izraelita kifejezést, s visszatérően a zsidót használja. (Lásd pl. a munkaszolgálatosok ügyét, ahol mindez elég sok bonyodalomra adhat okot.) Gyáni értelmezése – talán akaratlanul is, de – olykor közel jár Illyés Gyula *Sorsválasztókban*, Szabó István *A napfény ízében* rögzített nézeteihez. (Kicsit nyersen: végül mindenki az, aminek született, s ez jobb is így.) Gyáni nem azonosul ezzel a hagyománnyal, mindössze nem lát módot annak megbontására. Holott, amint azt ő is magától értetődően tudja, 1789 óta a történelem „csinálhatóságának” a tapasztalatával élünk együtt. „...bárkiről azt mondani, hogy történelmet csinál, merőben újkori fordulat, Napóleon vagy akár a francia forradalom előtt képtelenség lett volna egy ilyen kijelentés. A földközi-tengeri, nyugati kultúrának több mint kétezer éve közkinccse az a gondolat, hogy a »történetek« elbeszélhetők, kutathatók és akár fel is jegyezhetők, de csak 1789 óta gondolható gondolat, hogy a »történelem« csinálható.” (Reinhard Koselleck: *Rendelkezésünkre áll-e a történelem?* In: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*, Atlantisz, 2003, 301. o.)

Mindezt a Trianon-szindróma vagy -mítosz aktuális története bizonyítja a legvilágosabban: a Fidesz normatív trianonizmusa erre a feltételezésre épül, s persze történelmi tettek helyén leginkább ostoba

szélhámosságok sorozatát követik el – mindannyiunk kárára. Ennek a mítosznak megfelelően alakult át az alkotmány, hozták létre a Nemzeti Összetartozás Napját, viselkedik úgy a kormány a Felvidéktől a Székelyföldre, mintha otthon lenne, s kísérletezik az egyik szuverenitási rítussal a másik után. Ha olvasták volna Kosellecket, rábukkantak volna egy másik mondatára is: „A tettekre váltott jó szándék soha nem volt elég az óhajtott jövő igazolásához, hát még az eléréséhez. (...) Aki a történelmet voluntarisztikus szellemben a saját terveitől teszi függővé, nem számol a többletgazdagság és a váratlan meglepetés minden történelemre jellemző lehetőségével.”(id. mű. 310. o.)

Tagadhatatlan, hogy amikor a kormány Trianonra tekint történelemalkotó tettei alapjaként, akkor jóval nagyobb népszerűsége tesz szert, mintha komolyan venné a tettes-trauma formális hagyományát, szembemenne azzal a kettősséggel, amelyet Gyáni is rögzít, s amelynek komoly szerepe van az *Élet és Irodalom*ban most zajló vitában (lásd 12. old., lapalji jegyzet) is. Ablonczy Balázs például azt írja Telekiről: „*azt pedig nem tudjuk, hogy 1944-ben lelkiismerete vagy antiszemitizmusa diadalmaskodott volna-e*” (Kiemelés tőlem, Gy. P.). Holott nem ez a kérdés. Amikor Teleki Pál erkölcsi meggyőződését követve betervezte a zsidótörvényt, megszállott zsidógyűlölete már akkor „diadalmaskodott”, s onnantól kezdve lelkiismeretről nincs mit beszélni. A zsidótörvényt Teleki ártatlan magyar állampolgárok, honfitársai ellen nyújtotta be, s nincs az a történelmi kontextus, nincs az a hermeneutika, amelyben az más lenne, mint ami akkor is volt: embertelen aljasság. Teleki Pál, megengedem, nemzetféltő hitében, de rárontott a nemzetére, amikor azt tette, amit tett. Személyes felelőssége nem csak az általa meg nem ért 1944-ben történtekért van. A miniszterelnök becsületkódexének megfelelően személyes bátorságról tett tanúbizonyságot, az öngyilkosság mindig elgondolkodtató, de mindennek nincs köze ahhoz, hogy egy zsidótörvényt benyújtó politikusnak soha többé nincs helye a nemzeti emlékezet aranylapjain.

Tudom, hogy egy ilyen mondat sokak számára pusztán retorika, amelynek igazsága máig nem konszenzuális. Holott mindössze egy másik politikai fogalom tapasztalatának a nevében beszélek, mint azok az antiszemitizmusnak valóban jelét sem mutató történészek, akik azzal foglalkoznak, hogy normalizálják a Horthy-korszak hagyományát. Gyáninak igaza van: ez a vita is azt illusztrálja, hogy felelős értelmiségiekben máig nem merült fel annak a lehetősége, hogy az antiszemitizmus igen kevésbé statikus fogalom, s a magyar zsidók, izraeliták, illetve felelősségüket kereső nem zsidók számára nem különösképp vonzó ajánlat, ha újra és újra a nemzeti történelmen kívüli eseményként esik szó „a zsidók” sorsáról. Akik 1944-ben véget érő, rettenetes sorsának megítéléséről nincs vita, látom én, hogy kiváló emberek megrendülten írnak arról, hogy végül mi történt a zsidókkal, akik viszont mégiscsak mások. Abszurd bíbelődés folyik az idézőjelek kitételének-elmaradásának szemantikájával kapcsolatban, holott valójában az etnopolitikából következő empátia elemi hiányáról van szó, arról, hogy ők és mi: ugyanazok vagyunk-e. (Ha valaki végigolvassa Komoróczy Géza korszakos könyvét [*A zsidók története Magyarországon I-II.*, Kalligram, 2012], akkor láthatja a nemzethez való hűség drámai társadalomtörténetének geneziséjét, s mindazt, ami annak ellenében történt.)

Egyszerűen kínos modortalanság, hogy a zsidók eltérő, sajátos tapasztalatai nem magától értetődően a magyarságon belüli kulturális különbségek, hanem a másság és az idegenség kódjai és jelei. *Ha egy holokauszt-túlélő zsidó traumatikus neurózisa nem magától értetődően a magyar történelem és kultúra része, akkor a történelemfogalmat kell lecserélni, nem a zsidókat.* És pont ez a feladat.

A jószándék sokunkban megvan, de mind azt látjuk, hogy az tényleg kevés. (A pontosság kedvéért: a Jobbik neonáci vezetőit kivéve.) Ami az elmúlt hetekben történt, attól Romsics és tanítványai sem lettek kevésbé sértődöttek, de a (nem létező) zsidó térfélre áttolt kritikusok sem lettek, lettünk meggyőzve arról, hogy úgymond „panaszaink” meghallgatásra találtak. A kérdés az, hogy hogyan mozdítható ki a holtpontról mindez.

Úgy gondolom, hogy megoldást kínálhat a vonatkozó korszakok magyar kultúrájának újraértelmezése. Olyan világokat kellene interiorizálnunk, amelyek alkalmasak a mentalitástörténetben rögzült idegenség, kettősség múzeumba helyezésére. Csak határon innen elképzelhetetlen, hogy a Trianon óta eltelt majd'

száz év alatt a kisebbségi helyzetben élő magyarok nemzedékei számára idegen és jelentés nélküli a mi Trianon-mítoszunk, ugyanis alapvetően más szemszögből látják, élték meg azt, ami velük, elődeikkel történt. 1920 után Trianon itthon ideológia volt, de ami történt, az személyes sorsesemények sorozatát jelentette a Felvidéktől Kolozsvárig. Elsősorban nem a Csonka-Magyarországon éltek a trauma áldozatai, hanem Újvidéktől Stószig, s mi máig csak saját szempontjaink szerint kívánjuk értelmezni mindazt, ami Erdélyben, Vajdaságban, Felvidéken, Ruszinszkon történt 1918/1920 óta.

Akik a Trianon-mítosz fenntartásában érdekeltek, azoknak több mint felesleges tudniuk a valóságról, különös tekintettel arra, hogy hosszú évtizedek kulturális öröksége abban a bizonyosságban keletkezett, hogy a revízióról való gondolkodás értelmetlen. A mitomán nemzettudat hívóinek különösképp az 1945 utáni évtizedekben történetekre nincs szükségük. Akik ismét a hajdani történelmi jogok rémálmát kísértik, ahelyett, hogy teljesítményeket követelnének önmaguktól: romlásba viszik a nemzetet. Nyíró Józsefre és Wass Albertre azért lett hirtelen szükség, mert ők mentesek a kommunizmus alatti élet „bűnétől”, amelyben Sütő András éppúgy elmarasztalható, mint Balázs Attila, Gion Nándor, Szilágyi Domokos, Szilágyi István, Tózsér Árpád vagy Grendel Lajos. Kik között épp oly égbekiáltó különbségek vannak, mint egykorú magyarországi kortársaik között, amint az utóbbit persze magától értedődően számon is tartjuk. Ha tehát több nemzedék eltérő kulturális teljesítményét emancipáljuk, s azt végre kimentjük a kisebbségi irodalom gettójából, akkor részesei lehetünk egy olyan, beláthatatlanul gazdagabb és bonyolultabb kulturális terű világnak, amely a számunkra távolibb román, szlovák, szerb, horvát kultúrát is közelebb hozná hozzánk. Olyan, a szó legnemesebb értelmében vett vállalkozásokra utalhatunk, mint a Kalligram Könyvkiadó, mely három országban, három nyelven van jelen, s elgondolkoztató, hogy Kosztolányi és Krúdy életművének korszerű kiadására ez a kiadó vállalkozott. Ha végre tudomásul vesszük a kisebbségi világok Trianon-szindrómán túli kortárs magyar kultúrájának jelenlétét, akkor ez az új paradigma marginalizálni fogja a mítosz követőit, s pillanatnyi egyeduralmukat bizonyosan megbontja. Nem pusztán az igazságérzetünkről van szó, hogy szó legyen: bár ez sem lebecsülendő. Ellenben önző érdekünk, hogy a kortárs világban való helyállásunknak megfelelő hagyományok mentén alakítsuk ki nemzeti önképünket. A mai Magyarország teljes szellemi zűrzavarában, a kormány által is támogatott Kurultáj és a nemzeti Disneylandként működő Ópusztaszer, a kísérteties neonacionalizmus olykor hibbant, máskor unalmas világában, a sérelmi politika kultúrává változtatásának periódusában, a határokon kívüli magyar kultúrák radikális emancipációja olyan párbeszédet kínál, amelyben a Trianon Társaság már nem versenyképes.

Mindez persze részben naivitás mindaddig, amíg két, egymással összefüggő tény jelenlétét be nem látjuk. S itt valóban önmagunkkal kellene szembemennünk. A kormány által teremtett virtuális Nagy-Magyarország híveinek önazonossága a Trianon-sérelem hitvallássá emelésében, a virtuális nemzetegyesítés, együvé tartozás programjában áll. Kevés az esély arra, hogy belássuk az igazságot. Trianon rettenetes dolog, ám elődeink jelentős részét, kiváló férfiak sorát is felelősség terheli azért, hogy az bekövetkezhetett. Az ezeréves, történelmi Magyarország mítoszának, a gőgnek magas volt az ára. Legkésőbb 1867-től minden gondolkozó kortárs tudhatta, s tudta is jól, hogy a nemzetiségek elnyomása ugyan sikerülhet, de azok egyetértését a dualizmus rendszeréhez soha el nem nyerhetjük. (Tisza és Jászi ugyanazt a világot látta, s ellenkezően ítélt arról.) Senki nem tudhatta, hogy az és akkor fog történni, ami és amikor végül megtörtént. De aziránt senkinek nem lehetett kétsége, hogy egyetlen reményünk, a liberális politikai modernitásban való osztozásért cserébe ki-ki elfelejti etnikai, nyelvi identitását, ez a számítás egyszerűen téves. Deák a modern világot kínálta: ám a románok románok akartak lenni, éppúgy, mint a magyarok magyarok akartak lenni. Trianon igazságtalansága tehát nem egy görög sorstragédia rettenetes következménye. Soha nem volt érvényesebb Makkai Sándor programja: önmagunk revíziója, mint ma. Ahogyan Németh László is pontosan tudta a két háború között, hogy miért veszítettük el a kisebbségi magyarokat. „A magyar irredenta alig volt más, mint kardcsörtetés kard nélkül. (...) A »neobarokk társadalom« a Trianonnal szemben tanúsított magatartásában mutatta ki ürességét, (A magyar élet antinómái, A Három nemzedék új kiadásához).

*

Úgy látom, hogy a Trianon-szindróma feloldását a felelősség belátása kell hogy megelőzze, amely végetvet az örökös áldozat-szerep rettenetes hagyományának. Ha Trianon trauma, komor sokk, ha méltánytalan és cinikus nagypolitikai döntés volt is, de azt mégis a dualizmus magyar politikája tette lehetővé. A történészeknek és a társadalomtörténészeknek épp az a kiváltságuk és dolguk, hogy ne pusztán tudomásul vegyék, mint azt Gyáni idézi Kosáry Domokostól: a történelmi alvilág létét, hanem megértsék, hogy a múlttól, a történelemtől, történetírástól szóló vita: nem egy szakmai kérdés a historiográfia szakértői között, hanem a legitimitásról és a kortárs identitásokról szóló politikai vita. S akkor világossá válhat, hogy most döntenünk kell. Az utak elváltak.

A Trianon-sértettség feloldása automatikusan historizálja a Horthy-korszakot, s nyilvánvalóvá teszi, hogy annak normál állapotként való leírása, genealógiája: igen veszélyes tévedés. A modern, etnikai nemzetfogalmon túli magyar nemzettudat illúzió marad mindaddig, amíg hol a nagy sérelem mítoszának hódolunk, hol a zsidók idegenségéről, különbözőségéről folyik a vita. Két egymást éltető hazugságtól kell és lehet egyszerre megszabadulnunk. A Trianon-sérelemtől és a történelmi felelősség fel nem ismerésétől. Nem elismerésről beszélek, nem a múlttal való szembenézés untig ismételt, kiüresedett retorikai alakzatáról. A felelősség felismerése: a szabadsághoz való hozzáférés kezdete. A múltunk arra való, hogy megértsük a jövőnket, s nem arra, hogy elmeneküljünk abból.

Demény Péter a *Búcsú az identitásról* címet adta Szilágyi Domokos és Kovács András Ferenc költészetét összevető, egybeolvasó remek tanulmányának. Mint írja: Kovács nem lett, nem lehetett volna Szilágyi nélkül: „előbbi lázad az én és a nyelv széttöredezettsége ellen, utóbbi éli és leírja ezt az állapotot”.

„Magyarságnak nagyot ugort / Az ára! / Nemzetes légy, mássz az ugor- / Kafára! / Föntről aztán rákaphatsz a / Hazára, / Mint kopó a hatalom vad / Szagára!”

(Kovács András Ferenc: *Saltus Hungaricus*, 1999)

*

Vagy a kortárs világot választjuk, vagy semmi sem menthet meg minket a posztfasiszta magyar szélsőjobboldal autenticitásmániás, kizárólagos, vitát nem tűrő, az erőszakban otthon élvő identitáspolitikájától. Amelyben a magyar magyar lesz, nem roma és nem román, nem zsidó és nem szerb – csak mind halott. A *Beszterce ostromát*, Mikszáth remekét a középkor-tébolyban, tehát a történelmi nagyság kórban szenvedő Pongrácz gróf történetéről mostanában kevesen olvassák, de sokan élik, követik azt. Ha tetszik, ha nem: nem tudják, de teszik.